

CONTRIBUȚIA MASELOR POPULARE ARĂDENE SUB CONDUCEREA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN LA VICTORIA REVOLUȚIEI DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ, ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ DIN AUGUST 1944

ALEXANDRU ROZ

Între marile momente din glorioasa istorie a poporului nostru locul cel mai de seamă îl ocupă revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, din August 1944, care, așa cum subliniază programul partidului nostru, „marchează un moment hotărîtor în dezvoltarea țării noastre pe un drum nou, deschizînd calea eliberării de sub dominația Germaniei naziste și trecerii la realizarea unor profunde transformări sociale revoluționare în România”¹. Răspunzînd aspirațiilor întregii națiuni, ea a fost în același timp și o strălucită încununare a luptei multiseculare dusă de poporul român pentru libertate și dreptate socială, pentru unitate și independență națională, o remarcabilă sinteză a eroicelor acțiuni și bătălii revoluționare purtate de oamenii muncii și de forțele progresiste ale societății, în frunte cu Partidul Communist Român.

Începută la București, capitala țării, în după-amiaza zilei de 23 august 1944, ea s-a desfășurat cu intensitate încă din noaptea de 23 august și zilele următoare în diferite zone și localități ale țării, vestea declanșării insurecției, a doborîrii dictaturii militaro-fasciste și a întoarcerii armelor împotriva Germaniei hitleriste, stîrnind peste tot un puternic avînt de luptă.

În părțile Aradului, ca și pe întreg cuprinsul țării, revoluția de eliberare socială și națională din August 1944 a fost pregătită, organizată și condusă direct de către Partidul Communist Român, care a antrenat la luptă toate organizațiile revoluționare și de masă ce activau în județul Arad. Tocmai datorită rolului hotărîtor al P.C.R. s-a reușit organizarea unor acțiuni variate și de amploare, care au permis realizarea integrală a obiectivelor insurecției și în această zonă a țării, Aradul devenind în consecință unul dintre centrele principale ale insurecției și cel mai important din sudul Crișanei și nordul Banatului.

În perioada pregătirii insurecției, ca și în cea anterioară de altfel, în Arad activa Comitetul județean P.C.R., care îndruma întreaga activitate revoluționară din județ. Într-o serie de uzine — „Astra”, C.F.R., I.T.A., Uzina electrică, Fabrica de zahăr etc. — ca și în cartierele orașului activau celule de partid. La fel într-o serie de localități ca : Aradul-Nou, Bîrzava, Chișineu-Criș, Curtici, Frumușeni, Glogovăț, Lipova, Macea, Nădlac, Pecica, Pereg, Pîncota, Sicula, Siria, Tîrnova etc.².

¹ Programul Partidului Communist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, 1975, p. 50.

² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, mapa 181 și mapa 34; dosar 286, f. 11—16, 35—36, 66—67. Arhivele Statului Arad, fond Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 52, f. 10.

Atît în oraș cît și în majoritatea localităților județului activau de asemenea organizații ale Partidului Social-Democrat îndrumate de organizația județeană a P.S.D. Ca urmare, înainte de luna august la Arad se constituie Comitetul județean Arad al Frontului Unic Muncitoresc, sub îndrumarea căruia a fost dezbătută platforma F.U.M., în toate organizațiile comuniste, social-democrate și în cele de masă, ceea ce a asigurat unitatea de acțiune a clasei muncitoare³.

Sub îndrumarea P.C.R. activau de asemenea Organizația U.T.C. avînd celule în mai multe uzine, cartiere ale orașului și localități ale județului⁴. Apărarea patriotică, Frontul Plugarilor și Madoszul⁵.

Pentru pregătirea maselor populare în vederea insurecției, P.C.R. a organizat o serie de acțiuni. A fost intensificată răspîndirea presei comuniste, în primul rînd a ziarului „Scînteia” și încă a cel puțin 10 ziare ilegale, editate sau îndrumate de partidul comunist, precum și a manifestelor și fluturașilor. Prin manifeste masele erau îndemnate la luptă pentru ca „...să putem alunga hoardele hitleriste din țară”, și pentru „constituirea unui guvern al poporului” și „o Romînie liberă!”, după cum arătau mai multe manifeste răspîndite în mai și iunie 1944 în orașul Arad⁶.

Au fost organizate adunări cu caracter politic în care se analiza situația de pe front și se stabileau principalele sarcini în raport de aceasta. Bunăoară, în 6 august 1943, un raport al organelor oficiale arădene arăta că, la Uzinele „Astra” din Arad, muncitorii, sub conducerea comuniștilor, în mod regulat, „se adună în grupuri și discută mersul evenimentelor de pe front, făcînd propagandă și arătînd că.... în curînd Germania va pierde războiul... și nu peste mult va veni timpul și în Romînia ca să se instaureze proletarii la conducerea țării”⁷.

Împotriva războiului și a regimului antonescian o cale deosebită de luptă au constituit-o sabotajele, asemenea acțiuni fiind organizate îndeosebi la „Astra”, C.F.R., I.T.A. și în gara Curtici. La „Astra”, bunăoară erau distrușe în mod intenționat burghiurile de mare dimensiune care se foloseau la găurirea pieselor pentru aruncătoarele de mine. În gara Curtici muncitorii ceferiști, împreună cu țărani din localitate, au atacat vagoanele unui tren cu alimente și grîu ce urma să plece în Germania, golind conținutul acestora. Numărul sabotajelor era așa de mare încît, la 4 mai 1944,

³ Arhivele Statului Arad, fond Chestura poliției municipiului Arad, dos. 165/1943—1944, f. 6; Arhiva Comitetului județean Timiș al P.C.R., fond nr. 4, dos. 922, f. 3.

⁴ Al. Roz, *Contribuția tineretului arădean la înfăptuirea insurecției armate din August 1944 și la războiul antihitlerist*, în *Din tradițiile mișcării revoluționare a tineretului arădean*, Arad, 1972, p. 65—67.

⁵ Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, Florea Dragne, Olimpiu Matichescu, *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I., București, 1970, p. 448, 484, 485, 487.

⁶ E. Glück, Al. Roz, *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 335—339; Al. Roz, *Lupta muncitorimii arădene oglindită în presa comunistă și muncitorească (1934—1944) în „Ziridava”*, III—IV/1974, p. 230—231.

⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., dos. nr. 8768, f. 29.

însăși inspectoratul regional de poliție a cerut măsuri energice, mai ales împotriva sabotajelor „...în stil mare”⁸.

O intensă muncă politică au desfășurat organizațiile P.C.R. în unitățile militare existente în oraș, sau în județ, precum și în rîndurile populației care urma să plece pe front sau avea legături cu armata. Ca urmare a acestor acțiuni și a legăturilor cu militarii antifasciști din unitățile militare de la Arad și de la Lipova, s-a reușit să se sustragă armament din magazinele unităților care a fost apoi predat reprezentanților P.C.R.; De asemenea, s-a ajuns la creșterea numărului de dezertori; în luna mai 1943 bunăoară, în rîndul soldaților iriginari de pe raza județului Arad, au avut loc dezertări în mod masiv, iar în 1944 însăși Marele Stat Major a intervenit dispunînd ca organele județene să ia măsuri pentru a se curma situația și exprimîndu-și totodată nemulțumirea că activitatea comuniștilor duce la crearea de noi „grupuri patriotice în cadrul unităților”⁹.

În același timp se acționa pentru evadarea comuniștilor din închisori și pentru constituirea formațiunilor patriotice de luptă.¹⁰ În felul acesta, masele populare arădene, toate forțele patriotice care acționau în această parte a țării, erau deja pregătite în momentul declanșării insurecției. Aceasta era cu atît mai necesar cu cît în părțile Aradului insurecția avea pe de o parte misiunea nimicirii și curățirii teritoriului de trupele hitleriste și asigurarea în timpul luptelor a securității resurselor economice, a liniilor economice, de transport și telecomunicație care să fie păstrate, pe cît posibil întacte, în vederea noilor lupte, iar pe de altă parte să nu permită pătrunderea unor trupe fasciste dinafară. Acțiunea era cu atît mai deosebită cu cît în județul Arad se găseau în momentul declanșării insurecției circa 2000 militari germani, cei mai mulți în oraș, din care 700 pe aeroportul de la marginea municipiului;¹¹ iar vecinătatea cu granița prezenta pericolul, cum s-a și întîmplat dealtfel, pătrunderii de noi forțe în ajutorul celor existente.

Într-un asemenea context, organizația județeană de partid, luînd cunoștință despre declanșarea insurecției în capitală, pe linia Partidului comunist în primul rînd, apoi prin comunicatul de la radio privind proclamația regelui și ca urmare a directivei Marelui Stat Major, a trecut imediat la acțiune. Principalele sarcini privind declanșarea luptei sînt stabilite în cadrul ședinței organizate în 23 august 1944 după începutul insurecției în capitală, ședință care a avut loc pe strada Barițiu nr. 26. În aceeași zi, în colaborare cu Apărarea patriotică, organizația locală a partidului eliberează, printre primii din țară, deținuții politici de la penitenciarul din localitate, care se încadrează imediat în luptă. Pe baza platformei F.U.M., reprezentanții P.C.R. și ai P.S.D. se întîlnesc în noile condiții și formează un comitet

⁸ Arhiva I.S.I.S.P., fond, nr. 9, dos. nr. 35, f. 74—75, 97, 109; „Apărarea” (Timișoara), august, 1942, p. 2—3, 6. Arhivele Statului Arad, fond Chestura poliției municipiului Arad, dos. 175/1944, f. 6—18.

⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, mapa 234. Arhivele Statului Arad, fond Chestura municipiului Arad, dos. 159/1943—1944, f. 224.

¹⁰ Arhivele Statului Arad, fond Chestura poliției municipiului Arad, dos. 178/1944, f. 244—247.

¹¹ Loc. cit., fond Primăria municipiului Arad, act nr. 14.595/31; aug. 1944.

din 6 persoane, câte trei din fiecare, convenindu-se asupra tuturor problemelor și stabilindu-se un program comun de acțiune¹².

Astfel pregătite de către partidul comunist, acțiunile insurecționale propriu-zise au început încă în noaptea de 23 august, spre 24 august, când la Școala de subofițeri de infanterie din Radna au fost arestați ofițerii și soldații germani din detașamentul de legătură și, în aceeași noapte, în gara Radna ceferiștii din stație, împreună cu două plutoane de elevi ai școlii de subofițeri, capturasera un tren militar german compus din 60 de vagoane sigilate, venind din Ungaria, arestând totodată 320 ostași hitleriști, între care și un ofițer german, care însoțeau trenul militar ori se înapoiau pe front.¹³ De asemenea, în municipiul Arad, în special în 24 și 25 august, au fost capturate, în gara Aradu-Nou, două trenuri militare germane venind dinspre Timișoara cu direcția Ungaria. Cele 63 vagoane ale trenurilor cuprindeau materiale militare germane; odată cu dezarmarea trenurilor fiind luați prizonieri însoțitorii lor.¹⁴ În municipiu, paralel cu aceste acțiuni, sînt dezarmați: cei 50 de soldați și cîțiva ofițeri germani de la comandamentul garnizoanei hitleriste care se găsea în clădirea din B-dul Republicii (colț cu str. Miron Constantinescu, deasupra actualului Magazin Universal), ceea ce a dat naștere și la lupte de stradă, apoi din cazarma de cavalerie (actualmente Fabrica „Libertatea“), aproximativ 60 de soldați aflați la Școala germană de pe str. Vincențiu Babeș nr. 11/13 (transformată în spital), de la gara C.F.R. Arad, de la gara C.F.R. din Aradu Nou, din Cetate, din clădirea Grupului școlar comercial (care atunci era transformată în depozit și spital), din depozitele germane, (actualmente depozitele O.C.L. de pe str. Unirii), din sediul Gestapoului de pe str. Eugen Potier, de la poșta centrală, de la telefoane, cît și din alte părți. Pînă la sfîrșitul zilei de 27 august 1944 au fost dezarmate toate unitățile germane și serviciile lor de pe teritoriul orașului¹⁵.

În cazul multora din aceste acțiuni au fost necesare eforturi deosebite și s-au purtat lupte, adesea foarte intense, așa cum s-a întîmplat la Comandamentul german, sau la Palatul Minorităților (str. Miron Constantinescu nr. 2—4) și în alte părți, dar mai ales împotriva trupelor hitleriste aflate pe aeroportul de lîngă oraș. Aici, 700 de militari hitleriști, dispunînd de zeci de mitraliere, numeroase avioane și alte mijloace de luptă, în scopul de a se opune dezarmării, la 25 august se organizează pentru apărare pe aeroport și în mai multe centre din interiorul orașului. La 26 august, după ce primiseră întăriri de la unitatea motorizată de pe teritoriul Ungariei, încearcă să pătrundă în Arad dinspre vest. Intenția hitleriștilor era să pătrundă în Arad, să pună stăpînire pe oraș și să înăbușe în sînge lupta forțelor patriotice. În acest scop, în seara zilei de 25 august, alte trupe hitle-

¹² Arhiva Comitetului județean Timiș al P.C.R., fond nr. 4, dosar nr. 951, f. 1—5, dos. nr. 922, f. 1, 3, 9.

¹³ Alexandru Petrescu, *Detașamentul Păuliș*, București, 1965, p. 25—30.

¹⁴ Constantin Ucrain, *În primele rînduri*, București, 1975, p. 49.

¹⁵ Arhivele statului Arad, fond Primăria municipiului Arad, act. nr. 1488 din 7 sept. 1944; fond Colecția de documente referitoare la mișcarea muncitorească, dosar 54, f. 110, Arhiva Centrului Militar al județului Arad, Registru cu evidența insinelor înmîinate veteranilor din războiul antihitlerist (volumul raion și oraș Arad.)

riste transportate în 80—100 camioane, de peste frontieră, atacă pichetele de grăniceri din zona Turnu, la nord-vest de Arad, dirijându-și forțele principale spre Arad.

Odată cu atacurile trupelor, aviația fascistă a aruncat bombe asupra orașului și a mitraliat populația, făcând multe victime și distrugând bunuri materiale. De exemplu, la 27 august, orele 20, avioane germane au bombardat orașul, producând grave pagube materiale populației civile. A doua zi, mai multe avioane germane au mitraliat populația civilă din sectorul Gai-Buiac, omorând ori rănind mulți cetățeni. Asemenea acțiuni au avut loc și în afara orașului. Astfel, la 27 august 1944, înspre Șag și Vinga, trei avioane germane de vânătoare au mitraliat trenul de persoane Arad—Timișoara; acest atac pirateresc soldându-se cu un număr mare de morți și răniți, între victime fiind multe femei și copii. Tot la 27 august, între orele 14,30 și 15, patru avioane germane au aruncat asupra localității Vinga nouă bombe de 226 kg., pe lângă alte pagube, fiind 42 răniți și 10 morți¹⁶.

Încercarea hitleriștilor a fost însă oprită. Nici noile atacuri dușmane din noaptea de 26 spre 27 august nu reușesc. Iar în dimineața zilei de 27 august gruparea hitleristo-hortystă este atacată cu hotărâre și respinsă peste frontieră, tot în zona Turnu; acțiunea soldându-se și cu capturarea, în aceeași zi, a 100 prizonieri. Totodată, au fost lichidate și celelalte centre de rezistență din oraș și din jurul lui, încât, pînă la 31 august 1944, grupările și formațiunile dușmane au fost complet reduse la tăcere, luîndu-se un apreciabil număr de prizonieri, capturîndu-se 34 avioane și numeroase alte materiale de război¹⁷.

Luptele au fost deosebit de intense, mai ales cele din zona aeroportului, producînd un număr mare de morți și răniți și mari pagube materiale. Bunăoară Fabrica de cărămidă „Vulcan” din Arad (strada Văcărești nr. 1—3), formată din 8 clădiri cu unu și două etaje și din 22 șoproane, a fost distrusă complet ca urmare a luptelor și a bombelor căzute. Școala primară din cartierul Bujac, datorită atacurilor aeriene, a fost distrusă în mare parte, ajungînd în stare de nefuncționare¹⁸.

Succesul acestor operații de luptă s-a datorat faptului că la ele au participat, cu mare entuziasm, atît armata cît și masele populare, organizate și conduse de către Partidul Comunist Român. Conform hotărîrii luate de către conducerea centrală a partidului și de Comitetul militar, ca unitățile militare să treacă la acțiune în zona în care se află pentru a putea acționa cît mai rapid, alături de formațiunile patriotice de luptă, de unitățile de grăniceri amintite, au participat, la toate operațiunile, Divizia în-

¹⁶ Arhivele Statului Arad, fond. Primăria municipiului Arad, act. nr. 14595/31 aug. 1944; fond. Colecția de documente referitoare la mișcarea muncitorească dosar 54, f. 110; Arhivele Statului Timișoara, fond. Inspectoratul general administrativ reg. Timiș, dos. nr. 49/1944, f. 39.

¹⁷ Arhivele Sfatului Popular Pecica, fond. Pretura Pecica, dos. nr. 1961/1944; *Armata română în războiul antihitlerist*, București, 1965, p. 199—200; *August '44*, culegere de studii, București, 1971, p. 192.

¹⁸ Arhivele statului Arad, fond. Inspectoratul industrial Arad, dosar nr. 26/1944, f. 38.

tii cavalerie-instrucție din Corpul 7 teritorial al armatei I și două batalioane de elevi ai Școlii de subofițeri Radna. La operațiuni, începînd cu 26 august, au participat și două plutoane de armament greu ale Școlii de ofițeri de rezervă de infanterie Arad. De asemenea, au participat la lupte militarii români de la cercul teritorial, de la depozitele de armament, spitalele militare, depozitele de alimente, gărzile obiectivelor militare și publice și alte formațiuni militare care devin și ele trupe combatante¹⁹.

O contribuție de seamă la reușita insurecției pe meleagurile Aradului au adus-o masele populare din aceste părți, populația civilă, muncitorii și alți cetățeni din oraș și județ. Astfel, în cartierul Sînicolaul Mic, un grup de patrioți au participat, cu arma în mîină, la dezarmarea trupelor germane de pe aerodromul și de la spitalul din localitate. Tot ei au organizat un punct de rezistență la podul de peste Mureș, pe calea de acces dintre Arad și Aradul Nou. La eliberarea aeroportului, un mare număr de muncitori și țărani patrioți din cartierul Pîrneava au pus mîina pe armă și au tras în dușman, ori au aprovizionat armata cu muniții. La Șofronea, muncitorii feroviari și țărani au ajutat grănicerii români să oprească și să dezarmeze garda unui tren mobil german. La Gai, unde lupta batalionului 2 din Regimentul 4 Grăniceri, în 26 august, cu ocazia luptelor duse împotriva trupelor hitlerise și hortyste, alături de grăniceri au luptat, pentru a opri pătrunderea trupelor inamice, voluntari din rîndul populației civile.

Cetățenii s-au încadrat în luptă cu tot devotamentul, toți cu un singur scop, să realizeze sarcinile insurecției și să oprească înaintarea trupelor inamice. Dintre participanții la luptă mulți și-au sacrificat viața pentru victorie. Dintre multele exemple ce se pot da, ne oprim asupra cazului tinerei Maria Deheleanu care a atras admirația prin destoinicia și curajul ei. În focul luptei ea a indicat ofițerilor noștri amplasamentul armamentului greu inamic din zona aeroportului, pe care-l identificase în prealabil, și a însoțit unitățile la asalt, aducînd muniție pînă la lanțul trăgătorilor. Fapta ei vitejească a fost plătită cu viața²⁰.

Faptele de vitejie înălțătoare, pildele de patriotism de care au dat dovadă ostașii români din această zonă, masele populare arădene, toate forțele patriotice din această parte a țării, se încadrează în ampla epopee pe care întregul nostru popor a înscris-o în zilele fierbinți ale revoluției de eliberare socială și națională din August 1944. Prin ele clasa muncitoare, toate forțele progresiste, democratice și patriotice din părțile arădene s-au situat din nou în primele rînduri la chemarea partidului nostru, dovedind că sînt atașate profund ideilor de libertate și independență națională, că înțeleg să-și pună în slujba patriei toate forțele pentru a se crea drum larg în vederea afirmării noii orînduiri sociale în țara noastră, că sînt gata la orice sacrificiu pentru triumful idealurilor patriei și ale poporului român.

¹⁹ Arhiva Centrului militar al județului Arad, loc. cit; *Contribuția României la războiul antihitlerist*, București, 1958, p. 54, 207; *August 1944—Mai 1945*, București 1971, p. 154.

²⁰ Al. Roz, *Contribuția maselor populare din județul Arad, la victoria insurecției armate, din August 1944, în Județul Arad pe coordonatele țării în anii republicii, culegere de comunicări și referate*, Arad, 1973, p. 308—309.

Subliniind acest aport al arădenilor la scrierea prin fapte deosebite a unuia din cele mai luminoase momente din istoria noastră contemporană, în cuvîntarea la marea adunare populară din municipiul Arad, ce a avut loc în 28 martie 1979, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea: „cinstim pe comuniști, pe antifasciști, pe socialiști, pe toți democrații. Cinstim clasa muncitoare și țărănimea, intelectualitatea, toți cei care au răspuns chemării partidului, au participat la răsturnarea dictaturii fasciste și au deschis calea dezvoltării democratice și socialiste a României, a afirmării depline, independente, a patriei noastre”²¹.

---

²¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din municipiul Arad*. 28 martie 1979, în „Flacăra Roșie”, anul XXXVI, nr. 10215, din 29 martie 1979, p. 1.